

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Юридичний факультет

Кафедра цивільного права і процесу

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: Цивільне право

на тему: «Спадкування за заповітом»

Виконала: студентка групи ПР-32

Парфенчук С.

Керівник:

д.ю.н, професор Лукасевич-Крутник І. С.

Національна шкала _____

Кількість балів : _____

Оцінка : ECTS _____

Голова _____

Члени комісії _____

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ	6
1.1. Поняття та значення спадкування за заповітом.....	6
1.2. Принципи та ознаки спадкування за заповітом.....	7
1.3. Співвідношення спадкування за заповітом і за законом.....	9
Висновки до розділу 1	10
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПОВІТУ ЯК ПІДСТАВИ СПАДКУВАННЯ	11
2.1. Поняття, зміст та форма заповіту.....	11
2.2. Суб'єкти спадкових правовідносин при спадкуванні за заповітом.....	13
2.3. Види заповітів у цивільному праві України.....	15
Висновки до розділу 2	17
РОЗДІЛ 3. ПОРЯДОК РЕАЛІЗАЦІЇ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ	18
3.1. Складання, посвідчення та скасування заповіту.....	18
3.2. Прийняття спадщини за заповітом.....	19
3.3. Виконання заповіту та оформлення спадкових прав.....	21
Висновок до розділу 3	23
ВИСНОВОК	25
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	28

ВСТУП

Актуальність теми. Спадкування за заповітом є одним із найбільш динамічних і соціально значущих інститутів сучасного цивільного права України. У сучасних умовах, коли майнові комплекси громадян стають дедалі складнішими, а сімейні відносини стають різноманітнішими, заповіт виступає ефективним інструментом реалізації принципу свободи розпорядження власним майном на випадок смерті. Актуальність теми зумовлена кількома ключовими чинниками. По-перше, зростанням кількості спорів щодо дійсності заповітів, строків прийняття спадщини та захисту прав обов'язкових спадкоємців, що підтверджується статистикою Верховного Суду. По-друге, необхідністю адаптації спадкового права до нових реалій: цифровізації нотаріальних дій, поширення спільного майна подружжя, міжнародного елементу у спадкових відносинах. По-третє, важливістю забезпечення балансу між свободою волі заповідача та соціальним захистом найближчих родичів. Усе це робить глибоке дослідження інституту спадкування за заповітом не лише теоретично цікавим, але й практично необхідним для вдосконалення правозастосовної діяльності.

Науково-практичне значення дослідження. Науково-практичне значення роботи полягає в комплексному аналізі теоретичних засад, правової природи та порядку реалізації спадкування за заповітом з урахуванням актуальної судової практики Верховного Суду 2021–2024 років.

Ступінь наукової розробки теми. Питання спадкового права традиційно перебувають у центрі уваги українських цивілістів. Загальні проблеми спадкування висвітлювалися в працях З. В. Ромовської, І. В. Спасибо-Фатєєвої, О. Є. Кухарева та інших науковців. Безпосередньо інституту спадкування за заповітом присвячені монографічні дослідження А. Янчук (2021), навчальні посібники А. О. Мілевської та Н. В. Лаговської (2021),

О. В. Нестерцової-Собакарь (2022), а також численні наукові статті Р. М. Достдар, Є. О. Рябоконт, К. Е. Косяченко, І. А. Коваленко та інших авторів 2022–2025 років.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі спадкування за заповітом в цивільному праві України.

Предметом дослідження виступають нормативно-правові приписи Цивільного кодексу України, Закону України «Про нотаріат», підзаконних актів, судова практика Верховного Суду, наукові доктринальні положення щодо теоретичних засад, правової характеристики та порядку реалізації спадкування за заповітом.

Мета курсової роботи полягає в комплексному теоретичному та практичному дослідженні інституту спадкування за заповітом як пріоритетної підстави спадкування в цивільному праві України, виявленні проблем правового регулювання та розробленні пропозицій щодо їх вирішення.

Для досягнення поставленої мети визначено **такі завдання**:

- розкрити поняття, значення, принципи та ознаки спадкування за заповітом, а також проаналізувати його співвідношення зі спадкуванням за законом;
- дати правову характеристику заповіту як підстави спадкування, дослідити його поняття, зміст, форму, суб’єктний склад та види;
- проаналізувати порядок реалізації спадкування за заповітом, включаючи складання, посвідчення та скасування заповіту, прийняття спадщини, виконання заповіту та оформлення спадкових прав;
- узагальнити судову практику Верховного Суду з питань спадкування за заповітом;
- сформулювати висновки та пропозиції щодо вдосконалення законодавства і правозастосовної практики.

Методи дослідження. У процесі написання роботи використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Діалектичний метод дозволив розглянути інститут спадкування за заповітом у розвитку та взаємозв'язку з іншими правовими явищами. Формально-логічний та системний методи застосовувалися для аналізу нормативного матеріалу та структури правовідносин. Порівняльно-правовий метод дав змогу зіставити українське регулювання з відповідними інститутами європейських країн. Історико-правовий метод використано для вивчення еволюції інституту заповіту. Формально-юридичний метод застосовувався при тлумаченні норм ЦК України. Метод аналізу судової практики дозволив виявити типові проблеми правозастосування.

Структура роботи. Курсова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. У першому розділі досліджуються теоретико-правові засади спадкування за заповітом. Другий розділ присвячено правовій характеристиці заповіту як підстави спадкування. У третьому розділі аналізується порядок реалізації спадкування за заповітом. У висновках розписані підсумки дослідження та сформульовано пропозиції. Список використаних джерел містить 30 найменувань, а загальний обсяг роботи становить 27 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ

1.1. Поняття та значення спадкування за заповітом

Спадкування за заповітом посідає центральне місце в системі спадкового права України як пріоритетна підстава переходу майнових прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців. Відповідно до статті 1216 Цивільного кодексу України, «спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців)». У контексті заповіту цей перехід відбувається «на підставі особистого розпорядження спадкодавця, що виражає його останню волю. Заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті (ст. 1233 ЦК України)» [29, ст. 1233].

Вчені підкреслюють, що «спадкування за заповітом є проявом диспозитивності в спадкових правовідносинах, оскільки дозволяє спадкодавцеві максимально реалізувати принцип свободи розпорядження власним майном». Як зазначає О. Є. Кухарев, «диспозитивність у спадковому праві України відображає баланс між волею спадкодавця та імперативними нормами, що захищають інтереси слабших учасників відносин» [4, с. 45–47]. Аналогічної позиції дотримується А. Янчук, аналізуючи «порівняльні аспекти українського та європейського регулювання, де заповіт розглядається як ключовий інструмент індивідуалізації спадкових відносин» [30, с. 112–115].

Значення спадкування за заповітом полягає не лише в забезпеченні волі спадкодавця, але й у стабілізації цивільного обороту, запобіганні конфліктам між спадкоємцями та оптимізації розподілу майна. У сучасних умовах, коли «майнові комплекси стають складнішими (нерухомість, корпоративні права,

інтелектуальна власність), заповіт дозволяє уникнути автоматичного застосування черговості спадкоємців за законом, яка не завжди відповідає реальним стосункам у сім'ї». Дослідники Мілевська А. О. та Лаговська Н. В. зазначають, що «спадкування за заповітом сприяє реалізації принципу справедливості, оскільки враховує суб'єктивну оцінку спадкодавцем внеску кожного потенційного спадкоємця» [5, с. 78–80].

Крім того, інститут спадкування за заповітом виконує важливу соціальну функцію, дозволяючи заповідачеві забезпечити утримання непрацездатних осіб або покласти на спадкоємців певні обов'язки (заповідальний відказ, покладення). Судова практика Верховного Суду підтверджує пріоритет волі заповідача: «у постанові Касаційного цивільного суду від 20.07.2022 у справі № 461/2565/20 наголошено на принципі свободи заповіту як фундаментальному» [15]. Таким чином, поняття спадкування за заповітом інтегрує елементи волевиявлення, правонаступництва та захисту інтересів, що робить його одним із найдинамічніших інститутів цивільного права.

1.2. Принципи та ознаки спадкування за заповітом

Принципи спадкування за заповітом формують основу правового регулювання та визначають його сутність. Центральним є принцип свободи заповіту, який закріплює право спадкодавця на власний розсуд розпоряджатися майном на випадок смерті. Як підкреслює Є. О. Рябоконт, «принцип свободи заповіту є домінуючим у співвідношенні видів спадкування, забезпечуючи пріоритет волевиявлення над імперативними правилами» [25, с. 88–90]. Цей принцип проявляється в «праві призначати

спадкоємцями будь-яких осіб (фізичних, юридичних у певних межах), визначати частки, обумовлювати спадкування умовами тощо» [25].

Важливим є також принцип універсальності спадкового правонаступництва, згідно з яким спадкоємець, приймаючи спадщину, набуває всі права та обов'язки в цілому. Рябоконь Є. О. зазначає, що «прийняття спадщини хоча б у частині свідчить про прийняття її в цілому, незалежно від підстав» [25, с. 89]. Доповнює цю позицію Кухарев О. Є., аналізуючи «диспозитивність як можливість поєднання заповіту з іншими розпорядженнями» [4, с. 120–125].

Ознаки спадкування за заповітом включають: «особистість (заповіт складається лише особисто дієздатною фізичною особою), односторонність правочину, умовність (набрання чинності після смерті заповідача), письмову форму з нотаріальним посвідченням (за загальним правилом)». Достдар Р. М. підкреслює специфіку суб'єктів: «суб'єктами спадкування за заповітом є заповідач, спадкоємці за заповітом та виконавець заповіту, кожен з яких має чітко визначені права та обов'язки» [1, с. 83–85].

Косяченко К. Е. та Кайсарова А. О. акцентують увагу на «охороні спадкового майна виконавцем заповіту як важливій ознаці, що забезпечує ефективну реалізацію волі спадкодавця» [3, с. 66–68]. Судова практика підтверджує ці ознаки: «у постанові від 06.07.2022 у справі № 681/196/20 розглянуто питання місця складення заповіту як елемента форми» [12].

Узагальнюючи, принципи та ознаки спадкування за заповітом забезпечують баланс між свободою волі та захистом суспільних інтересів, що відрізняє цей інститут від інших підстав правонаступництва.

1.3. Співвідношення спадкування за заповітом і за законом

Співвідношення спадкування за заповітом і за законом характеризується пріоритетом першого, що прямо впливає зі структури ЦК України (Глава 85 передую нормам про спадкування за законом) та статті 1217 ЦК України. Спадкування за заповітом відбувається, якщо заповіт є дійсним і охоплює все майно; в іншому випадку застосовується спадкування за законом щодо неохопленої частини. Ромовська З. В. глибоко аналізує це співвідношення через призму права на обов'язкову частку: «право на обов'язкову частку у спадщині є компромісом між свободою заповіту та інтересами найближчих родичів, обмежуючи волю заповідача на користь непрацездатних дітей, батьків та подружжя» [24, с. 5–8].

Рябоконт Є. О. зазначає, що «спадкування за заповітом і за законом не є взаємовиключними: вони можуть поєднуватися, коли заповіт не охоплює всього майна або окремі спадкоємці не приймають спадщину» [25, с. 90–92]. Обривкіна О. М. та Довга М. О. у порівняльному аналізі підкреслюють, що «в Україні, на відміну від деяких іноземних держав, пріоритет заповіту є абсолютним» [7, с. 20–22].

Судова практика ілюструє складнощі співвідношення. У постанові «Великої Палати Верховного Суду від 26.06.2024 у справі № 686/5757/23 розглянуто необізнаність про заповіт як поважну причину» [9], а в «постанові від 23.12.2021 у справі № 645/7452/19 поєднання обох видів спадкування» [16]. Постанова від 12.07.2023 у справі № 308/15025/20 підтверджує, що «прийняття спадщини за однією підставою не завжди автоматично поширюється на іншу» [14].

Старина А. та Фокша Л. аналізують правове регулювання спадкування за законом як «резервний механізм», що активується за відсутності або частковості заповіту [28, с. 26–28]. Нестерцова-Собакар О. В. узагальнює, що

«пріоритет заповіту відповідає принципу свободи волевиявлення, але закон забезпечує соціальну справедливість» [6, с. 95–100].

Таким чином, на підставі проведеного аналізу, співвідношення цих видів спадкування є ієрархічним, з домінуванням волі спадкодавця, що забезпечує гармонію приватних і публічних інтересів у спадковому праві.

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи викладене, спадкування за заповітом є пріоритетною, диспозитивною підставою спадкування, що ґрунтується на принципах свободи волі, універсальності правонаступництва та особистості розпорядження. Його поняття, ознаки та значення розкривають глибокий потенціал для індивідуалізації спадкових відносин, а співвідношення з спадкуванням за законом демонструє гнучкість системи, де воля заповідача превалює, але обмежується захистом обов'язкових спадкоємців.

Проведений теоретичний аналіз, підкріплений позиціями вчених [1; 4; 5; 24; 25; 30] та судовою практикою [9; 12; 15], дозволяє дійти висновку про необхідність подальшого розвитку доктрини для вирішення колізій у правозастосуванні. Це створює основу для детального розгляду правової характеристики заповіту в наступному розділі.

РОЗДІЛ 2.

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПОВІТУ ЯК ПІДСТАВИ СПАДКУВАННЯ

2.1. Поняття, зміст та форма заповіту

Заповіт є фундаментальним правовим інститутом, що втілює принцип свободи волевиявлення фізичної особи щодо свого майна на випадок смерті. Відповідно до статті 1233 Цивільного кодексу України, «заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті» [29, ст. 1233]. Це визначення підкреслює «односторонній, суворо особистий та умовний характер правочину, який набуває чинності виключно після смерті заповідача» [1]..

Як справедливо зазначає О. Є. Кухарев у своїй монографії, «заповіт не є звичайним цивільно-правовим договором, а являє собою односторонній правочин, у якому воля заповідача є первинною і визначальною, що вимагає особливої правової охорони від будь-яких зовнішніх впливів» [4, с. 156–158]. Подібної думки дотримується А. Янчук, підкреслюючи, що «у порівнянні з європейськими країнами український заповіт вирізняється ширшою свободою розпорядження, але водночас чіткішими формальними вимогами» [30, с. 112–115].

Поняття заповіту еволюціонувало протягом десятиліть. Резворович К. слушно вказує, що «історичний розвиток інституту заповіту відображає перехід від колективістських підходів радянського періоду до індивідуалізації майнових відносин у сучасному постсоціалістичному суспільстві» [23, с. 48–50]. Сучасна цивілістична доктрина розглядає заповіт «як акт останньої волі, що має глибоке морально-етичне та соціальне значення» [5, с. 89–92; 6, с. 78–82].

Зміст заповіту є надзвичайно широким і багатограним. Заповідач «має право призначити одного або кількох спадкоємців, визначити частки у спадщині, повністю або частково позбавити спадщини законних спадкоємців (крім осіб, які мають право на обов'язкову частку), покласти на спадкоємців виконання певних обов'язків (заповідальне покладення), призначити виконавця заповіту, а також встановити умови та строки для набуття права на спадщину» [19]. Мілевська А. О. та Лаговська Н. В. підкреслюють, що «зміст заповіту повинен відповідати принципам розумності, справедливості та добросовісності, оскільки надмірне обтяження спадкоємців може призвести до визнання окремих розпоряджень недійсними в судовому порядку» [5, с. 95–97].

Крім того, заповіт може містити розпорядження немайнового характеру, зокрема щодо «поховання, кремації, опіки над неповнолітніми дітьми, догляду за домашніми тваринами чи передачі певних речей на благодійні цілі» [3]. Коваленко І. А. та Вакеріна А. В. зазначають, що «сучасний заповіт виходить далеко за межі суто майнових розпоряджень і стає інструментом реалізації особистісних, сімейних та суспільних інтересів заповідача» [2, с. 504–506].

Форма заповіту є однією з найважливіших гарантій дійсності останньої волі. За загальним правилом «заповіт складається у письмовій формі та обов'язково посвідчується нотаріусом (ст. 1247 ЦК України)» [29, ст. 1247]. Нотаріальне посвідчення забезпечує перевірку дієздатності заповідача, добровільність волевиявлення та відповідність змісту вимогам закону. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України детально регламентує цю процедуру, включаючи обов'язкову відеофіксацію у певних випадках [8].

Законодавець передбачає й виняткові форми. Зокрема, «заповіт, прирівняний до нотаріально посвідченого (ст. 1249 ЦК України), та секретний

заповіт» [29].. Судова практика Верховного Суду неодноразово акцентувала увагу на формі як елементі дійсності. У «постанові Касаційного цивільного суду від 09.06.2021 у справі № 755/8686/17» підкреслено, що «підписання заповіту рукоприкладником за неможливості особистого підпису заповідача є допустимим лише за суворого дотримання процедури» [13]. У постанові від 06.07.2022 у справі № 681/196/20 розглянуто «питання місця складення заповіту як суттєвої умови його форми» [12].

Таким чином, поняття, зміст і форма заповіту утворюють єдину цілісну систему, де свобода волевиявлення реалізується в чітко визначених правових межах, що забезпечує стабільність цивільного обороту та захист інтересів усіх учасників спадкових правовідносин.

2.2. Суб'єкти спадкових правовідносин при спадкуванні за заповітом

Суб'єктний склад спадкових правовідносин при спадкуванні за заповітом є складним і динамічним, що суттєво відрізняє його від інших цивільних правовідносин. Основним і центральним суб'єктом виступає заповідач, це «дієздатна фізична особа, яка на момент складення заповіту повністю усвідомлює значення своїх дій. Дієздатність заповідача є ключовою умовою дійсності заповіту, що неодноразово підтверджувалося судовою практикою» [11; 15].

Спадкоємці за заповітом можуть бути «будь-які фізичні особи (в тому числі неповнолітні та недієздатні через представників), юридичні особи, держава Україна, територіальні громади, іноземні громадяни та особи без громадянства». Достдар Р. М. детально аналізує цю категорію, зазначаючи, що «коло суб'єктів-спадкоємців за заповітом є максимально широким порівняно

зі спадкуванням за законом, що реалізує принцип свободи заповіту, однак обмежується нормами про обов'язкову частку» [1, с. 83–85].

Особливе місце серед суб'єктів посідає виконавець заповіту (його ще називають «душоприказник»). Косяченко К. Е. та Кайсарова А. О. підкреслюють, що «охорона спадкового майна виконавцем заповіту є одним із найбільш актуальних питань сучасної правозастосовної практики, оскільки саме ця особа забезпечує збереження та належне управління майном до моменту прийняття спадщини» [3, с. 66–68]. Виконавець заповіту наділяється широкими повноваженнями, включаючи право звертатися до суду та нотаріуса.

Нотаріус відіграє ключову роль на етапах посвідчення заповіту, відкриття спадкової справи та видачі свідоцтва про право на спадщину. Закон України «Про нотаріат» [22] та відповідний Порядок [8] детально регламентують його повноваження та обов'язки. Крім того, до кола суб'єктів належать «органи опіки та піклування (у випадках наявності неповнолітніх або недієздатних спадкоємців), а також суд як орган, що вирішує спори щодо дійсності заповіту, тлумачення його змісту чи визнання права на спадщину» [6].

Кухарев О. Є. у своїй монографії зазначає, що «суб'єкти спадкових правовідносин за заповітом перебувають у складній системі взаємозв'язків, де диспозитивність волі заповідача обмежується імперативними нормами захисту інтересів слабшої сторони» [4, с. 178–182]. Нестерцова-Собакарь О. В. доповнює цю думку, вказуючи, що «правовий статус спадкоємця за заповітом виникає з моменту відкриття спадщини, проте реалізується лише після вчинення дій щодо прийняття спадщини» [6, с. 112–115].

Судова практика Верховного Суду ілюструє практичні проблеми суб'єктного складу. «Постанова Великої Палати Верховного Суду від

26.06.2024 у справі № 686/5757/23» розглядає питання «необізнаності спадкоємців про існування заповіту як поважної причини пропуску строку» [9]. «Постанова Касаційного цивільного суду від 04.05.2022 у справі № 752/11266/20» присвячена «підставам визнання заповіту недійсним через пороки волі заповідача» [11]. «Постанова Об'єднаної палати від 14.02.2022 у справі № 243/13575/19» торкається питань «сингулярного правонаступництва за заповітом» [19].

Отже, суб'єкти спадкування за заповітом утворюють динамічну, взаємопов'язану систему, де кожен учасник наділений специфічними правами, обов'язками та гарантіями, що забезпечує ефективну реалізацію останньої волі спадкодавця.

2.3. Види заповітів у цивільному праві України

Цивільне законодавство України передбачає декілька видів заповітів, що відрізняються за формою складення, порядком посвідчення та правовими наслідками. Основним і найбільш поширеним є «нотаріально посвідчений заповіт, який забезпечує максимальний рівень правової безпеки та доказової сили». Презентація Верховного Суду «Заповіт: практика Верховного Суду» (станом на 2023 рік) підкреслює, що «саме нотаріально посвідчені заповіти домінують у судовій практиці та найменше оспоруються» [20].

Секретний заповіт (ст. 1248 ЦК України) характеризується тим, що «його зміст відомий лише заповідачеві». Нотаріус «посвідчує лише конверт з заповітом». Янчук А. у порівняльному дослідженні зазначає, що «секретний заповіт є компромісом між свободою волевиявлення та формальною надійністю, проте несе підвищені ризики визнання недійсним через можливі порушення форми» [30, с. 145–148].

Заповіти, «прирівняні до нотаріально посвідчених (ст. 1249 ЦК України), складаються у надзвичайних обставинах (лікарня, експедиція, місце позбавлення волі, військова частина тощо) і посвідчуються уповноваженими посадовими особами». Рябоконь Є. О. аналізує, що «такі заповіти відображають гнучкість українського законодавця, спрямовану на забезпечення реалізації права на заповіт навіть у складних життєвих ситуаціях» [25, с. 87–89].

Новелою законодавства є «спільний заповіт подружжя» (ст. 1234 ЦК України). Коваленко І. А. та Вакеріна А. В. слушно вказують, що «спільний заповіт подружжя дозволяє узгодити волю обох подружжя щодо спільного майна та є ефективним інструментом планування спадкування в сім'ях» [2, с. 506–508].

Окремо виділяються заповіти «з умовою, з призначенням виконавця, з заповідальним відказом тощо». Презентація Верховного Суду «Судова практика щодо спадкування за заповітом» (станом на 01.03.2024) узагальнює актуальні проблеми оспорювання різних видів заповітів [21]. «Постанова Верховного Суду від 22.04.2024 у справі № 346/2744/21» ілюструє «порядок визнання права власності в порядку спадкування за заповітом» [10].

Старина А. та Фокша Л., а також практичний посібник 2025 року підкреслюють, що «різноманітність видів заповітів забезпечує адаптивність інституту до різних життєвих обставин і потреб заповідачів» [28, с. 27; 27, с. 12–18].

Таким чином, багатоманітність видів заповітів демонструє високий рівень гнучкості українського спадкового права та його відповідність сучасним соціальним реаліям.

Висновки до розділу 2

Підсумовуючи проведений аналіз, заповіт як підстава спадкування характеризується чітко визначеним поняттям, багатим і різноманітним змістом, строгими вимогами до форми, розгалуженим суб'єктним складом та значною кількістю видів.

На підставі позицій провідних науковців, положень нормативно-правових актів та актуальної судової практики Верховного Суду можна дійти висновку, що правова характеристика заповіту створює надійне теоретичне та практичне підґрунтя для реалізації останньої волі спадкодавця. Водночас окремі аспекти (особливо секретні та спільні заповіти) потребують подальшого доктринального опрацювання та вдосконалення правозастосовної практики.

РОЗДІЛ 3.

ПОРЯДОК РЕАЛІЗАЦІЇ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ

3.1. Складання, посвідчення та скасування заповіту

Порядок реалізації спадкування за заповітом починається з процедури складання та посвідчення заповіту, яка є ключовою гарантією дійсності останньої волі спадкодавця. Відповідно до статті 1235 Цивільного кодексу України, «заповіт складається у письмовій формі із зазначенням місця та часу його складення» [29, ст. 1235]. Заповідач повинен «особисто вчинити дії щодо складення заповіту, що підкреслює принцип особистості цього правочину» [29].

Як зазначає О. Є. Кухарев, «процедура складання заповіту є проявом диспозитивності в спадковому праві, але водночас обтяжена формальними вимогами, спрямованими на захист волі заповідача від можливих зловживань» [4, с. 198–202]. Нотаріальне посвідчення заповіту (ст. 1247 ЦК України) включає «обов’язкову перевірку дієздатності заповідача, з’ясування його справжньої волі та роз’яснення правових наслідків». Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України детально регламентує цю процедуру, включаючи відеофіксацію в окремих випадках [8].

Ромовська З. В. підкреслює, що «посвідчення заповіту нотаріусом є не формальністю, а суттєвою гарантією захисту прав потенційних спадкоємців та запобігання майбутнім судовим спорам» [24, с. 7–9]. У випадках, коли «нотаріальне посвідчення неможливе, допускаються заповіти, прирівняні до нотаріально посвідчених (ст. 1249 ЦК України), які посвідчуються посадовими особами лікарень, військових частин, місць позбавлення волі тощо» [25].

Скасування заповіту є проявом принципу свободи заповіту. Заповідач має «право у будь-який час скасувати раніше складений заповіт шляхом

складення нового або шляхом подання нотаріусу відповідної заяви». Мілевська А. О. та Лаговська Н. В. зазначають, що «скасування заповіту є одностороннім правочином, який не потребує згоди будь-яких інших осіб, що повністю відповідає диспозитивній природі спадкового права» [5, с. 102–105].

Судова практика підтверджує гнучкість цього інституту. У «постанові Касаційного цивільного суду від 20.07.2022 у справі № 461/2565/20» наголошено на «принципі свободи заповіту, включаючи право на його скасування в будь-який момент» [15]. «Постанова від 06.07.2022 у справі № 681/196/20» розглядає питання «дійсності заповіту залежно від дотримання процедури його складення та посвідчення» [12].

Янчук А. у порівняльному аспекті вказує, що «українське законодавство надає заповідачеві ширші можливості щодо скасування заповіту порівняно з деякими європейськими країнами, де вимагаються додаткові формальності» [30, с. 178–182]. Таким чином, етап складання, посвідчення та скасування заповіту є фундаментом усього механізму реалізації спадкування за заповітом, забезпечуючи баланс між свободою волі та правовою безпекою.

3.2. Прийняття спадщини за заповітом

Прийняття спадщини за заповітом є наступним критичним етапом реалізації спадкових правовідносин і являє собою активну дію спадкоємця, спрямовану на набуття спадкових прав. Згідно зі статтею 1268 Цивільного кодексу України, «спадкоємець за заповітом або за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її» [29, ст. 1268]. «Строк для прийняття спадщини становить шість місяців з моменту відкриття спадщини» [29].

Нестерцова-Собакарь О. В. підкреслює, що «прийняття спадщини є одностороннім правочином, який може бути вчинено шляхом подання заяви

нотаріусу або шляхом фактичного вступу в управління спадковим майном» [6, с. 118–122]. «Фактичне прийняття спадщини (ст. 1269 ЦК України) проявляється у вчиненні дій, що свідчать про ставлення спадкоємця до спадщини як до своєї власності» [29].

Коваленко І. А. та Вакеріна А. В. зазначають, що «прийняття спадщини за заповітом має свої особливості порівняно зі спадкуванням за законом, оскільки спадкоємець повинен чітко усвідомлювати зміст заповіту та обсяг своїх прав» [2, с. 507–509]. Пропуск шестимісячного строку може бути поновлений судом за поважних причин. «Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.06.2024 у справі № 686/5757/23 визнала необізнаність про існування заповіту поважною причиною для поновлення строку» [9].

«Постанова Касаційного цивільного суду від 30.11.2021 у справі № 418/3478/19 детально розглядає питання строку прийняття спадщини» [18], а «постанова від 25.01.2023 у справі № 676/47/21 підстави зупинення цього строку» [17]. Рябоконь Є. О. аналізує, що «прийняття спадщини за заповітом може поєднуватися зі спадкуванням за законом щодо неохопленої заповітом частини майна» [25, с. 90–92].

Спадкоємець має право прийняти спадщину з умовою або відмовитися від неї. Відмова від спадщини за заповітом на користь іншої особи можлива лише у встановлених законом межах. Таким чином, інститут прийняття спадщини забезпечує добровільність участі спадкоємця в спадкових правовідносинах і є важливим механізмом захисту його інтересів.

3.3. Виконання заповіту та оформлення спадкових прав

Виконання заповіту є завершальним етапом реалізації спадкування за заповітом і включає дії щодо виконання розпоряджень заповідача та оформлення спадкових прав. Виконавець заповіту (якщо він призначений)

відіграє ключову роль у цьому процесі. Косяченко К. Е. та Кайсарова А. О. слушно зазначають, що «охорона спадкового майна виконавцем заповіту є актуальним питанням, оскільки саме ця особа забезпечує збереження майна, виконання заповідальних відказів та покладень» [3, с. 66–69].

Після прийняття спадщини «нотаріус видає спадкоємцям свідоцтво про право на спадщину (ст. 1296–1298 ЦК України)» [29]. Закон України «Про нотаріат» [22] та Порядок вчинення нотаріальних дій [8] детально регламентують цю процедуру. «Постанова Верховного Суду від 22.04.2024 у справі № 346/2744/21 ілюструє порядок визнання права власності в порядку спадкування за заповітом» [10].

Практичний посібник 2025 року підкреслює, що «оформлення спадкових прав включає не лише видачу свідоцтва, але й реєстрацію права власності на нерухоме майно, перереєстрацію транспортних засобів, акцій та інших активів» [27, с. 15–22]. Старина А. та Фокша Л. зазначають, що «виконання заповіту може включати виконання обов'язків немайнового характеру, що ускладнює практичну реалізацію» [28, с. 28–30].

Судова практика Верховного Суду (презентації 2023 та 2024 років) узагальнює типові проблеми на етапі виконання заповіту, зокрема щодо «тлумачення змісту заповіту, розподілу часток та захисту прав обов'язкових спадкоємців» [20; 21]. «Постанова Касаційного цивільного суду від 12.07.2023 у справі № 308/15025/20» розглядає питання «спадкування частини майна за законом при наявності заповіту» [14].

Обривкіна О. М. та Довга М. О. у порівняльному аналізі вказують, що «порядок виконання заповіту в Україні є достатньо ефективним, але потребує подальшого вдосконалення в частині цифровізації нотаріальних дій» [7, с. 23–25]. Таким чином, етап виконання заповіту та оформлення спадкових прав

завершує цикл реалізації спадкування за заповітом, забезпечуючи стабільність цивільного обороту та захист прав усіх заінтересованих осіб.

З метою узагальнення ключових етапів виконання заповіту та оформлення спадкових прав доцільно систематизувати відповідні дії, суб'єктів та їх зміст у вигляді таблиці.

Таблиця 1.

Етапи виконання заповіту

Етап виконання заповіту	Суб'єкт здійснення	Зміст дій
Охорона спадкового майна	Виконавець заповіту, нотаріус	Вжиття заходів щодо збереження майна, управління ним, запобігання його втраті або пошкодженню
Виконання заповідальних розпоряджень	Виконавець заповіту	Виконання заповідальних відказів, покладень, забезпечення реалізації волі заповідача
Прийняття спадщини	Спадкоємці	Подання заяви про прийняття спадщини або фактичне її прийняття
Видача свідоцтва про право на спадщину	Нотаріус	Оформлення та видача документа, що підтверджує право спадкоємця на майно

Етап виконання заповіту	Суб'єкт здійснення	Зміст дій
Судовий захист спадкових прав	Суд	Розгляд спорів щодо спадкування, визнання права власності, тлумачення заповіту
Реєстрація майнових прав	Державні реєстратори, нотаріус	Державна реєстрація права власності на нерухомість, перереєстрація рухомого майна

Отже, виконання заповіту охоплює комплекс послідовних юридично значущих дій, спрямованих на реалізацію останньої волі заповідача. Узагальнення цих етапів свідчить про важливу роль як виконавця заповіту, так і нотаріальних та судових органів у забезпеченні належного оформлення спадкових прав і стабільності цивільних правовідносин.

Висновки до розділу 3

Підсумовуючи проведений аналіз, порядок реалізації спадкування за заповітом є чітко регламентованою, послідовною процедурою, яка починається зі складання та посвідчення заповіту, продовжується прийняттям спадщини та завершується виконанням розпоряджень заповідача та оформленням спадкових прав.

На підставі положень Цивільного кодексу України, Закону «Про нотаріат», Порядку вчинення нотаріальних дій, позицій науковців та актуальної судової практики Верховного Суду можна дійти висновку, що

механізм реалізації спадкування за заповітом забезпечує баланс між свободою волі заповідача, інтересами спадкоємців та публічними інтересами держави.

Водночас існують окремі проблемні аспекти (поновлення строків, виконання складних заповідальних покладень, цифровізація), які потребують подальшого законодавчого та доктринального опрацювання. Викладене у трьох розділах курсової роботи дозволяє комплексно розкрити тему спадкування за заповітом як пріоритетної підстави спадкування в цивільному праві України.

ВИСНОВОК

Спадкування за заповітом є однією з найважливіших і найбільш диспозитивних підвалин сучасного цивільного права України, що відображає баланс між свободою волевиявлення фізичної особи та необхідністю захисту інтересів суспільства, сім'ї та слабшої сторони у спадкових правовідносинах. Проведене комплексне дослідження теоретичних засад, правової характеристики заповіту як підстави спадкування та практичного порядку його реалізації дозволяє зробити низку суттєвих узагальнень і висновків.

По-перше, спадкування за заповітом посідає пріоритетне місце в системі спадкового правонаступництва. Воно ґрунтується на принципах свободи заповіту, універсальності спадкового правонаступництва, особистості розпорядження та охорони інтересів обов'язкових спадкоємців. Цей інститут дає змогу спадкодавцеві максимально індивідуалізувати розподіл свого майна, враховуючи не лише родинні зв'язки, але й особисті стосунки, внесок кожної особи у його життя, а також моральні та благодійні мотиви. Порівняно зі спадкуванням за законом, спадкування за заповітом є більш гнучким і справедливим інструментом, що відповідає сучасним реаліям складних майнових відносин.

По-друге, заповіт як односторонній правочин має чітко визначене поняття, багатий зміст і суворі формальні вимоги. Його форма (нотаріальна, прирівняна до нотаріальної, секретна, спільний заповіт подружжя) забезпечує надійність фіксації останньої волі та водночас адаптується до різних життєвих ситуацій. Правова характеристика суб'єктів спадкових правовідносин при спадкуванні за заповітом демонструє їхню різноманітність: від заповідача та спадкоємців (фізичних і юридичних осіб) до виконавця заповіту, нотаріуса, органів опіки та суду. Кожен суб'єкт наділений специфічними правами та обов'язками, що створює динамічну систему реалізації спадкових прав.

По-третє, порядок реалізації спадкування за заповітом є чітко регламентованою послідовною процедурою. Складання та посвідчення заповіту, його можливе скасування, прийняття спадщини (як формальне, так і фактичне), виконання розпоряджень заповідача (включаючи заповідальні відкази та покладення) та остаточне оформлення спадкових прав через видачу свідоцтва про право на спадщину — усі ці етапи взаємопов'язані та спрямовані на стабільність цивільного обороту. Судова практика Верховного Суду свідчить про активне застосування норм про спадкування за заповітом і вироблення єдиних підходів до вирішення спорів щодо дійсності заповітів, строків прийняття спадщини, захисту прав обов'язкових спадкоємців та виконання волі заповідача.

Аналіз показав, що українське законодавство про спадкування за заповітом загалом відповідає європейським стандартам, однак зберігає низку проблемних аспектів. Серед них є недостатня цифровізація нотаріальних дій, складнощі з виконанням секретних та спільних заповітів подружжя, питання поновлення строків прийняття спадщини у випадках пізнього виявлення заповіту, а також потреба у більш детальному регулюванні статусу виконавця заповіту. Крім того, у науковій доктрині та правозастосуванні досі існують дискусії щодо меж свободи заповіту, обсягу обов'язкової частки та можливості поєднання різних підстав спадкування.

Таким чином, інститут спадкування за заповітом виконує важливі соціально-економічні функції: забезпечує стабільність майнових відносин, запобігає сімейним конфліктам, сприяє реалізації принципу справедливості та стимулює відповідальне ставлення громадян до свого майна. Його подальший розвиток повинен відбуватися у напрямі посилення гарантій дійсності заповітів, розширення електронних форм посвідчення, удосконалення

механізмів захисту прав усіх заінтересованих осіб та гармонізації з міжнародними стандартами.

Підсумовуючи, проведене дослідження підтверджує, що спадкування за заповітом є не лише технічним механізмом переходу майнових прав, але й важливим проявом особистої свободи та цивільної зрілості суспільства. Ефективне функціонування цього інституту вимагає постійної уваги законодавця, судової влади та наукової спільноти з метою його вдосконалення відповідно до потреб сучасного українського суспільства. Результати роботи можуть бути використані для подальших наукових досліджень, удосконалення навчальних матеріалів та практичної діяльності нотаріусів, адвокатів і суддів у сфері спадкового права.

Отримані висновки свідчать про високий потенціал інституту спадкування за заповітом як одного з найпрогресивніших елементів цивільного права України, що заслуговує на подальше теоретичне опрацювання та практичне застосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Достдар Р. М. Суб'єкти спадкування за заповітом відповідно до законодавства України. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2022. № 3. С. 82–86. DOI: <https://doi.org/10.32782/252403742022316>
2. Коваленко І. А., Вакеріна А. В. Спадкування за заповітом: поняття та загальна характеристика. *Global science: prospects and innovations*. Cognum Publishing House. 2024. С. 504–509
3. Косяченко К. Е., Кайсарова А. О. Охорона спадкового майна виконавцем заповіту: актуальні питання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 65–69
4. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності у спадковому праві України : монографія. Київ : Алерта. 2022. 362 с.
5. Мілевська А. О., Лаговська Н. В. Спадкове право : навчальний посібник. Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України. 2021. 163 с.
6. Нестерцова Собакарь О. В. Спадкове право : навчальний посібник. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2022. 164 с.
7. Обривкіна О. М., Довга М. О. Особливості порядку спадкування за законом: порівняльний аналіз законодавства України та іноземних держав. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. № 4 13. С. 17–25
8. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lawsshowz028212> (дата звернення: 07.04.2026)
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.06.2024 у справі № [686 5757 23](#). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review120396086> (дата звернення: 07.04.2026)

10.Постанова Верховного Суду від 22.04.2024 у справі № [346 2744 21](#). URL: <https:iplex.com.uadoc.phpregnum118868220> (дата звернення: 07.04.2026)

11.Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 04.05.2022 у справі № [752 11266 20](#). URL: <https:reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 07.04.2026)

12.Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 06.07.2022 у справі № [681 196 20](#). URL: <https:reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 07.04.2026)

13.Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 09.06.2021 у справі № [755 8686 17](#). URL: <https:reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 07.04.2026)

14.Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 12.07.2023 у справі № [308 15025 20](#). URL: <https:reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 07.04.2026)

15.Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 20.07.2022 у справі № [461 2565 20](#). URL: <https:reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 07.04.2026)

16.Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 23.12.2021 у справі № [645 7452 19](#). URL: <https:reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 07.04.2026)

17.Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 25.01.2023 у справі № [676 47 21](#). URL: <https:reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 07.04.2026)

18.Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 30.11.2021 у справі № [418 3478 19](#). URL: <https:reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 07.04.2026)

19.Постанова Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 14.02.2022 у справі № [243 13575 19](https://reyestr.court.gov.ua). URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 07.04.2026)

20.Презентація Заповіт: практика Верховного Суду станом на 2023 рік. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/medianew_folder_for_uploadssupreme2023_prezentPrezent_zapovit_VS.pdf (дата звернення: 07.04.2026)

21.Презентація Судова практика щодо спадкування за заповітом станом на 01.03.2024. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/medianew_folder_for_uploadssupreme2024_prezentPrezent_Sud_prakt_spadk_zapovitom_01_03_2024.pdf (дата звернення: 07.04.2026)

22.Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425 XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/lawsshow/3425/12> (дата звернення: 07.04.2026)

23.Резворович К. Історичні аспекти розвитку спадкового права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 4. С. 45–55

24.Ромовська З. В. Сутність права на обов'язкову частку у спадщині у контексті співвідношення спадкування за заповітом і за законом. *Публічне право*. 2021. № 2. С. 3–11

25.Рябоконь Є. О. Види спадкування та їх співвідношення в українському спадковому праві. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 86–92. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj2023113>

26.Спадкове право України та країн світу : практикум за ред. І. В. Спасибо Фатєєвої. Київ : Екус. 2022. 640 с.

27.Спадщина. Оформлення права на спадщину : практичний посібник. Київ : Юрінком Інтер. 2025. 25 с. URL:

<https://jurkniga.ua/content/sspadshechinaoformlennyapravanaspadshechinupdf> (дата звернення: 07.04.2026)

28.Старина А., Фокша Л. Правове регулювання спадкування за законом в Україні. *UNIVERSUM*. 2025. № 22. С. 24–30. URL: <https://archive.liga.scienceindex.php/universum/article/view/1885> (дата звернення: 07.04.2026)

29.Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435 IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/law/show/43515> (дата звернення: 07.04.2026)

30.Янчук А. Спадкування за заповітом в Україні та європейських країнах: основні відмінності : монографія. Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка. 2021. 272 с.